

KULTÚRA AKO PREDMET VEDECKÉHO VÝSKUMU

MARTA ZÁGORŠEKOVÁ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

Vo svojom príspevku sa chcem dotknúť dvoch otázok. Po prvé teoreticko-metodologických problémov súvisiacich s vymedzením oblastí, z ktorých možno derivovať predmet teórie kultúry a po druhé predpokladov konceptualizácie teórie kultúry. Tieto otázky tvoria v užšom slova zmysle iba dva aspekty jednej a tej istej otázky, totiž definície kultúry ako predmetu vedeckého skúmania.

Nebudeme sa zaoberať všeobecne známymi, uznávanými, či odmietanými definíciami kultúry a ich rozličnými klasifikáciami, ktorých je v súčasnosti už úctyhodný počet, poznamenávam len, že sa chcem zamyslieť iba nad východiskami a predpokladmi vymedzenia *oblastí* predmetu tejto vednej disciplíny na osi vzťahov kultúra — veda o kultúre a filozofia v systéme vied.

Môžeme, myslím, celkom odôvodnene konštatovať, že v posledných desaťročiach nastal nový teoretický ruch okolo špecifických otázok skúmania kultúry, ruch, ktorý na jednej strane svedčí o radikálnom prekonaní rozličných kulturologických iniciatív z konca minulého a prvej polovice nášho storočia a smeruje k cieľavedomému konštituovaniu samostatnej, filozoficky osnovanej vednej disciplíny. Avšak na druhej strane tento ruch je aj symptómom toho, že medzi vedcami sa udomácňuje presvedčenie o nevyhnutnosti poznať zákonitosti duchovnej produkcie ľudstva komplexne, pretože aj jej význam je komplexný, celostný tak pri regulácii a predvídaní utvárania sociálnych vzťahov, záujmov a potrieb človeka ako aj pri aplikácii vedeckých poznatkov v praxi. Toto presvedčenie, nazdávam sa, silnie tým viac, čím viac nadobúdajú problémy regulácie materiálnej produkcie globálny charakter a čím viac determinujú otázky záchrany doterajšej kultúry ľudstva rozhodovanie o ďalšom smere vývoja civilizácie na našej planéte.

Obrovské rozmery rozvoja technosféry ohrozujú v súčasnosti nielen biosféru, ale i sféru kultúry a jej humanizačné funkcie. Rastúci záujem vedcov o poznanie kultúry je odrazom aj tejto reálnej situácie a je stimulovaný vo väčšine prípadov humanistickými pohnútkami.

Lenže, práve v tomto bode sa začína zauzľovať problematika predmetu teórie kultúry, pretože v žiadnej inej vednej disciplíne nevystupuje tak naliehavo otázka zaangažovanosti človeka-vedca na predmete svojho skúmania ako v prípade poznania kultúry. (Pritom výraz „naliehavo“ možno chápať rovnako v etickom, svetonázorovom, metodologickom i praktickom slova zmysle.) Táto zaangažovanosť explicitne alebo implicitne pôsobí už v štádiu prekonceptcie vedy o kultúre a determinuje nielen výber predmetu skúmania, ale aj východiská a predpoklady tvorby teoretickej i metodologickej zložky koncepcie, vzhľadom na širšiu oblasť

predmetu skúmania, vzhľadom na ciele poznania a predpokladané možnosti využitia získaných poznatkov. Pritom sa najčastejšie eo ipso vy-
lučujú z metodológie teórie kultúry tie, inde osvedčené, vedecké metódy,
ktoré v záujme vedeckej objektívnosti abstrahujú od antropologického,
resp. axiologického hľadiska. Takto je výber metód už vopred ohraniče-
ný, tak isto aj možnosti extrapolácie, ktoré by inak mohli značne urých-
liť prechod od preconcepcie ku koncepcii vednej disciplíny. Je napr.
vopred jasné, k akým simplifikáciam by viedli napr. metódy analógie
pri skúmaní národných kultúr, alebo metódy matematického modelovania
pri definícii kultúrnej hodnoty, experimentu, či laboratórnej observácie
pri skúmaní tvorivosti kultúrnych aktivít.

Podobne aj kolekcia metód overovania poznatkov teórie kultúry je
relatívne obmedzená. Metódy logickej koherencie môžu byť iba abstrakt-
ným momentom pravdivosti kategórií teórie kultúry, experimentálna
verifikácia je takmer vylúčená a praktická predpokladá dlhšie časové
kontinuum. Ďalej je evidentné aj to, že pravdivosť poznatkov teórie kul-
túry musí korešpondovať s princípmi, normami, hodnotami a ideálmi
kultúry, ktorú teória skúma. Inak by sa teória odtrhla od praxe, živý,
reálny kultúrny proces by nemohol do svojho systému integrovať svoju
teoretickú reflexiu a pomocou nej zovšeobecňovať dosiahnuté výsledky.
Došlo by k rozporu medzi kultúrnou tvorbou a jej teoretickým sprostred-
kovaním, ku krízovým rozporom medzi duchovným životom spoločnosti
a spoločenským vedomím, resp. medzi tvorbou, poznaním a osvojením
kultúrnych hodnôt. Charakteristické podoby tejto krízy môžeme nájsť
v mnohých súčasných buržoázných koncepciách teórie kultúry.

Na druhej strane je však pri úvahách o vedeckých predpokladoch
teórie kultúry oprávnená otázka, ako chápať princíp objektívnosti ve-
deckej pravdy v tejto disciplíne, keď je pritom nevyhnutné rešpektovať
podmienenosť tohto princípu kultúrnymi normami, hodnotami a ideálmi?
Ako sa vyhnúť tautológii? Ako formulovať podmienky pravdivosti hodno-
tenia? Ako vyriešiť otázku, vyplývajúcu z faktu, že teória kultúry nie
je, a nemôže byť neangažovaným, nestraníckym vysvetľovaním (akousi
exaktnou explanáciou) predmetu poznania, že každá jej veta akokoľvek
striktne formulovaná (alebo formalizovaná) je svojou povahou dicho-
tomická, totiž interpretuje istým teoretickým jazykom svoj predmet a zá-
roveň interpretuje aj samu seba ako teóriu, zdôvodňuje svoje hľadiská,
selekcii problémov, princípy hodnotenia.

Jednota i dichotomickosť poznávacej a hodnotiacej funkcie je teda
základným filozoficko-metodologickým problémom teórie kultúry, a to
aj na úrovni skúmania predmetu, interpretácie kultúry, aj na úrovni
skúmania paradigmy teórie kultúry, t. j. posudzovania otázky jej vede-
ckej spoľahlivosti, adekvátnosti, aplikability v spoločenskej praxi.

S týmito otázkami ďalej súvisí aj požiadavka, vyvarovať sa toho, aby
za uvedených predpokladov teoretického poznania sa nestala z teórie
iba púha aglomerácia princíпов a noriem, čistá argumentácia toho, čo

je už vopred známe a uznávané. Ide o to dosiahnuť, aby teória kultúry bola teóriou (resp. sociálnym poznaním) v pravom slova zmysle, t. j. aby vedela nielen akumulovať a zovšeobecňovať poznatky a skúsenosti, resp. zdôvodňovať ich správnosť, ale aby na ich základe dokázala aj formulovať predikcie pre praktickú tvorivú činnosť sociálnych subjektov.

Pri riešení tejto problematiky má zásadný teoreticko-metodologický význam Marxova téza, že človek je tvorcom i produktom kultúry. Aj teória kultúry musí mať svoju kultúrnu funkciu, svoje sociálne poslanie ako teoretické vysvetľovanie kultúry a kultúrnych hodnôt a sama je zložkou týchto kultúrnych hodnôt, ak sú jej poznatky vedecky pravdivé a angažované v mene pokrokových kultúrnych ideálov. Inak by sa z teórie stal iba text alebo aglomerát formúl.

Táto, povedali by sme, priam humanistická zaangažovanosť človeka (vedca) na predmete svojho skúmania však nesmie viesť v teórii kultúry k nedialektickej antropologizácii problematiky, ako o tom svedčí subjektivistický charakter tých koncepcií kultúry, ktoré sa opierajú o filozofické princípy personalizmu, existencializmu, utilitarizmu, či tzv. duchovných vied. Svoju ohraničenosť už prejavili aj také koncepcie kultúry, ktoré sa v úsilí vyvarovať subjektivismu uprednostnili vo výskume kultúry extrapoláciu poznatkov z oblasti teórie organických systémov (ako napr. známa koncepcia tzv. kultúrnej antropológie).

Na druhej strane si treba uvedomiť aj hranice tých metód, ktoré sa uprednostňujú v záujme prekonania jednostranného antropologizmu a umožňujú presunúť oblasť skúmania do odosobnenej, neantropologickej roviny pohybu autonómnych sociálnych (etnických) štruktúr (ako napr. štrukturálna antropológia), alebo do sféry komunikačného styku (ako sa o to pokúšajú rôzne komunikačné a scientistické teórie kultúry).

Skrátene povedané, problém je v tom, že oblasť predmetu teórie kultúry možno načrtnúť iba pomocou všeobecných filozofických kategórií a metód, ale konkrétny predmet výskumu vyžaduje konkrétny teoretický jazyk a konkrétne metódy. Pritom tento prechod od všeobecného ku konkrétnemu sa musí realizovať nielen na úrovni jazyka teórie a jej metód, ale — čo je už zložitejšie — na úrovni hodnotenia objektu skúmania. Totiž teória kultúry by likvidovala svoj vlastný predmet, keby s výberom oblastí skúmania zároveň túto oblasť nehodnotila ako *kultúrnu* oblasť. Je predsa veľký rozdiel v tom, či sa oblasťou skúmania kultúry stanú negatívne, protikultúrne javy, procesy brzdiace sociálny a humanitárny rozvoj (spiatočnosť, netvorivosť, pasivita, egoizmus, antihumanizmus, rasizmus, fašizmus, násilie, expanzionizmus atď.), alebo či touto oblasťou budú kultúrne hodnoty, t. j. tvorivosť, angažovanosť, humanizmus, demokracia, socializmus a pokrokové ideály. Žiadna teória kultúry by si nemohla nárokovať uznanie nielen v spoločenstve vedcov, ale ani v širšom spoločenskom vedomí, keby nebola sama kultúrne angažovaná a keby pri skúmaní negatívnych sociálnych javov nevystupovala za obhajobu pozitívnych kultúrnych ideálov.

Sú však známe názory „prísne“ vedecky orientovaných teoretikov, že toto postavenie teórie kultúry v systéme vied nevyhnutne obmedzuje kompetenciu tejto disciplíny. Veď napr. pri vymedzení oblastí predmetu takých vedných disciplín ako fyzika, chémia, mineralógia, ale i medicína, psychológia, biológia, teória komunikácie a iných nejestvujú problémy tohto druhu, nejestvuje povedzme táto kultúrno-axiologická redukcia oblastí predmetu bádania. Ak vznikajú problémy z antropologického, resp. humanitárneho hľadiska, tak až pri otázke aplikácie získaných poznatkov, no nie pri vymedzení oblastí vedeckého skúmania.

Treba však preskúmať, či pri tejto problematike skutočne ide o problém redukcie kompetencie teórie kultúry, alebo naopak, či nevystupuje tu v plnom slova zmysle otázka sociálnej funkcie vedy, ktorá je na rozličných úrovniach a z rôznych aspektov aktuálna pre každú vednú disciplínu.

Ešte niekoľko poznámok súvisiacich s otázkou konceptualizácie teórie kultúry. Z vyššie uvedených úvah, myslím, vyplýva, že oblasť predmetu teórie kultúry nemôžeme stotožniť s predmetom skúmania, ktorý je vždy užší, konkrétny a okrem všeobecnej humanisticko-axiologickej osi, z ktorej sa vydeľuje, hrá pri jeho interpretácii dôležitú úlohu historicko-logická os, prierez, ktorá vznikla zo skríženia diachronickej a synchronickej osi, siete a interakcie utváratej špecifickými hodnotami (napr. vedecké, umelecké, estetické, mravné hodnoty), vzťahu národného a internacionálneho, materiálnej a duchovnej kultúry atď. Táto zložitosť oblastí skúmania teórie kultúry ukazuje, že predpoklady jej konceptualizácie ležia jednak v dôslednom využití metodologického a kategoriálneho systému historického materializmu, a jednak v úzkej spolupráci so špeciálnymi spoločenskými vedami. Nebolo by však správne zjednodušiť tieto úlohy prostým transplantovaním kategórií a metód z jednej oblasti do druhej.

Na druhej strane možno však, myslím, oprávnene usudzovať, že práve integračné tendencie vo vede prejavujúce sa v súčasnej epoche, vytvárajú predpoklady uskutočniť Marxovu ideu jednej vedy, ktorá by bola schopná ako reálna sociálna sila urýchliť spoločenský pokrok a prekonávať protirečenia spoločensko-historického vývoja. Bolo by iste odvážne odhadovať smer týchto integračných tendencií a predpokladať vznik univerzálnych metodologických princípov radikálne odlišných od antropologicko-sociálnych východísk vedy. Aj univerzálna teória, aj univerzálna metodológia má svoj zmysel, ak sprostredkuje sociálny pokrok. Spoločenskú hodnotu však teória nadobúda nielen ako systém vedeckých poznatkov vysvetľujúcich objektívne zákonitosti, ale aj ako systém interpretácie poznatkov z hľadiska cieľov ľudskej činnosti. Tieto ciele zákonite ovplyvňujú konceptualizáciu vedy, avšak ich nemožno zamieňať s úzkymi prakticistickými hľadiskami alebo konjunktvou prínášajúcou momentálnu utilitu.

Pri riešení týchto problémov vedy môže účinne participovať aj teória

культуры (resp. filozofie kultúry) ako systém axiologicko-humanisticky interpretovaných poznatkov a predikcií, pretože utvára oblasti skúmania v interakčnom preniku spoločenského bytia a spoločenského vedomia a v priereze spoločenských a prírodných vied, t. j. v tom priereze, ktorú utvára dialektická jednota poznania a hodnotenia, explanácie a interpretácie.

Z hľadiska hodnotovej a humanistickej interpretácie poznatkov teórie kultúry stojí bezprostredne blízko k možnosti uspokojiť požiadavku praxe — vedecky usmerniť rozvoj kultúry spoločenských vzťahov, kultúru materiálnej a duchovnej produkcie, resp. kultúru vedecko-technického pokroku. Pri konceptualizácii teórie kultúry je nevyhnutné venovať pozornosť riešeniu týchto otázok, ktoré bezprostredne súvisia s úsilím prehĺbiť a vedecky spresniť definíciu kultúry.

ФИЛОСОФИЯ И КУЛЬТУРА

В этом номере публикуются материалы теоретической научной конференции по историческому материализму, организованной кафедрой марксистско-ленинской философии Фило-софского факультета Университета Коменского в Братиславе в ноябре 1985 года.

Главный доклад о соотношении культуры и цивилизации прочитал Л. Гогош. Цивилизация предполагает универсальное отношение, которое абстрагируется от человеческой индивидуальности, в то время как культура представляет собой ту же самую универсальную связь, пронизывающую человеческую личность. В развитии земной цивилизации человечество во всё большей мере овладевает природными и общественными силами, поэтому весьма важно то, какую роль она играет при определении своей собственной судьбы. Культура — есть мера общественного развития человека и человеческого развития общества, т. е. гуманизма. Если техника сегодня иногда кажется неприятелем человека и в виде выхода из положения иногда предлагается „побег“ из „чрезмерно технического мира“, то это иллюзия, которая может быть мотивирована с различных идеологических позиций. Наш мир скорее недостаточно техничен в смысле оптимизации научно-технического развития, согласно гуманным параметрам. Научно-техническая революция в современной цивилизации выступает как первичный общественный процесс, социокультурный феномен и является единственным путем к достижению состояния, когда труд станет естественной потребностью человека.

М. Чичилла подробно разобрал философско-историческую теорию культуры и систему наук о культуре. Он определил место и функции философии и истории культуры при познании культуры как живого целостного комплекса в отличие от частичных подходов отдельных наук. Генетически в культуре объективизируется творческий процесс, с одной стороны, с действительного аспекта, с другой стороны — в виде опредмеченных культурных явлений. До сих пор не обращается достаточное внимание на синтетическое исследование в системе наук о культуре, хотя культура представляет собой наиболее сложный и наиболее развитый предмет общественного исследования.

Науку и искусство как две взаимосвязанные стороны культуры анализировала Э. Фаркашова с точки зрения качественных специфик теоретического и художественного усвоения действительности. О философском определении сущности и явовых форм культуры говорила И. Провазникова, она обратила внимание на общественно-организационную форму культуры. Б. Зала указал на возможности реконструкции общественного сознания посредством явовых форм культуры. О проблеме культуры в феноменологической философии говорил Й. Пиачек, он обратил внимание на полидиалогичность современной культурной саморефлексии, которая проявляется на философском уровне. О анализе понятия „культурный человек в социалистическом обществе“ сделал сообщение И. Мужик. Э. Боднарова ориентировалась на эстети-

ческие потребности и социалистический образ жизни с ударением на локализацию эстетического сознания в ценностной области. Философскую интерпретацию нравственной культуры социализма преподнесла В. Рандова. Об исторической памяти по отношению к культуре говорил П. Грегущ. М. Загоршекova указала на то, что область предмета теории культуры можно определить лишь посредством всеобщих философских категорий и методов, хотя конкретный предмет исследования требует конкретного теоретического языка и конкретных методов, что должно реализоваться на уровне оценки объекта исследования.

PHILOSOPHIE UND KULTUR

In dieser Nummer veröffentlichen wir Unterlagen der wissenschaftlichen Konferenz der Sektion historischer Materialismus, die vom Lehrstuhl für marxistisch-leninistische Philosophie der Philosophischen Fakultät der Komenský-Universität in Bratislava, im November 1985 veranstaltet wurde.

Das Hauptreferat über das Verhältnis von Kultur und Zivilisation hielt L. Hohoš. Die Zivilisation setze eine universale Beziehung vor, die von der menschlichen Individualität abstrahiere, während die Kultur denselben universalen die menschliche Persönlichkeit durchdringenden Zusammenhang darstelle. In der Entwicklung der irdischen Zivilisation beherrsche die Menschheit immer mehr die Natur- und Gesellschaftskräfte und deswegen sei es entscheidend, welche Aufgabe sie bei der Bestimmung ihres eigenen Schicksals spiele. Kultur sei das Mass der gesellschaftlichen Entwicklung des Menschen sowie der menschlichen Entwicklung der Gesellschaft, d.h. des Humanismus. Wenn die Technik heute manchmal als Feind des Menschen erscheine und als Ausweg sich die Flucht aus der „übertechnisierten Welt“ biete, gehe es um eine Illusion, die durch verschiedene ideologische Positionen motiviert sein könne. Unsere Welt sei eher ungenügend technisiert, im Sinne der Optimalisierung der wissenschaftlich-technischen Entwicklung aufgrund humaner Parameter. Die wissenschaftlich-technische Revolution trete in der modernen Zivilisation als primär gesellschaftlicher Prozess auf, als soziokulturelles Phänomen und sei der einzige Weg zur Erreichung des Zustandes, wo die Arbeit natürliches Bedürfnis des Menschen sein werde.

M. Čičilla hat detaillierter die philosophisch-historische Theorie der Kultur sowie das System der Kulturwissenschaften analysiert. Er bestimmte Stellenwert und Funktion von Philosophie und Kulturgeschichte beim Erkennen der Kultur als eines lebendigen ganzheitlichen Komplexes im Unterschied zu partiellen Zugängen einzelner Wissenschaften. Genetisch objektiviere sich in der Kultur der schöpferische Prozess einesteils unter dem Tätigkeitsaspekt, andernteils in der Form vergegenständlichter Kulturererscheinungen. Bis jetzt sei keine gebührende Aufmerksamkeit der synthetischen Forschung im System der Kulturwissenschaften geschenkt worden, obgleich die Kultur den kompliziertesten und entwickeltsten Gegenstand der gesellschaftlichen Forschung darstelle.

Wissenschaft und Kunst als zwei miteinander verbundene Seiten der Kultur wurden von E. Farkašová unter dem Gesichtspunkt der qualitativen Spezifika der theoretischen und künstlerischen Aneignung der Wirklichkeit analysiert. Über die philosophische Bestimmung von Wesen und Erscheinungsformen der Kultur sprach J. Provazníková und richtete die Aufmerksamkeit auf die gesellschaftlich-organisatorische Form der Kultur. B. Zala wies auf Möglichkeiten der Rekonstruktion des gesellschaftlichen Bewusstseins mittels Erscheinungsformen der Kultur hin. Das Problem der Kultur in der phänomenologischen Philosophie handelte J. Piaček ab und machte auf die Polydialogie der zeitgenössischen Kulturreflexion aufmerksam, die auf philosophischer Ebene verläuft. J. Mužík analysierte den Begriff Kulturmensch in der sozialistischen Gesellschaft. E. Bodnárová orientierte sich auf ästhetische Bedürfnisse und die sozialistische Lebensweise im Hinblick auf die Lokalisierung des ästhetischen Bewusstseins im Bereich der Werte. Die philosophische Auslegung der sittlichen Kultur des Sozia-

lismus trug V. Randová vor. Über das historische Gedächtnis in Bezug zur Kultursprach P. Greguš. M. Zágoršeková zeigte auf, dass der Gegenstandsbereich der Kulturtheorie sich nur mittels allgemeiner philosophischer Kategorien und Methoden skizzieren liesse, obgleich der konkrete Gegenstand der Forschung eine konkrete theoretische Sprache und konkrete Methoden erfordere, was auf der Ebene der Bewertung des Forschungsobjektes realisiert werden müsse.